

RECENZIJE

Dr Đuro SUŠNJIĆ

KRIKA SOCIOLOŠKE METODE
(Uvod u metodologiju društvenih nauka) Gradina, 1973.

Knjiga dr Đure Sušnjića *Kritika sociološke metode* podijeljena je u pet dijelova.

U prvom dijelu obrađuje se pojam i predmet metodologije. Drugi dio govori o teškoćama pri istraživanju društvenih pojava. Te su teškoće u specifičnim obilježjima društvenih pojava (u njihovoj složenosti, promjenljivosti, povijesnoj dimenziji, teleološkoj prirodi i u povezanosti s interesima i vrijednostima). Treći dio posvećen je osnovnim pojmovima (sociološkom determinizmu, sociološkom zakonu, predmetu sociologije, teoriji, hipotezama, društvenoj uzročnosti i korelaciji). Četvrti dio razmatra pozitivističko, marksističko, funkcionalističko, strukturalističko shvaćanje sociološke metode, metodu »razumijevanja« i »idealnog tipa«. Knjiga završava osvrtom na istraživačke metode (tehnik) kao što su: promatranje, intervju, anketa, historiografska metoda, analiza sadržaja, eksperiment, usporedna metoda, sociometrijska metoda, skaliranje i statistička metoda.

U prvom dijelu autor određuje pojam metodologije na osnovi porijekla riječi, a za predmet metodologije kaže da je »nauka i naučni metod u svim njenim vidovima« (str. 29.). Sušnjić smatra da je najlakše objasniti pojam znanosti upućivanjem na poslove koje istraživači obavljaju. Prema tome, znanost bi bila prikupljanje, opisivanje i klasifikacija podataka, definiranje, mjerenje, eksperimentiranje, uopćavanje, objašnjavanje, predviđanje, kontrola i vrednovanje.

Međutim, složenost i promjenljivost društvenih pojava istraživače stavlja pred posebne teškoće, tako da »potpuna deskripcija i objašnjenje ostaju samo ideal« (str. 36.). Istraživači

se, upozorava Sušnjić, tom idealu obično žele približiti tako da »između različitih činilaca koji tvore društvenu pojavu izaberu jedan i da njega proglašaju odlučujućim...« (str. 36.). Društvene pojave imaju povijesnu dimenziju, tako da ni jedno doba, kako kaže Flora, nije tako novo da se u njemu ne bi našla sva vremena. Nadalje, ljudi su subjekti povijesti i oni djeluju promišljeno prema određenim ciljevima, a ciljevi ljudi uvijek su pod utjecajem interesa i vrijednosti. Interesi i vrijednosti često potiskuju znanstvenu istinu. Tom utjecaju nije lako izbjeći, jer čovjek je istraživač i sudionik, pa »se istina ne određuje kao slaganje naučnih ideja sa stvarnošću, već kao slaganje tih ideja sa grupnim (klasnim) interesima« (str. 57.). Za takvo stanje Lec lijepo kaže, a Sušnjić to spretno uzima za moto ovog poglavlja: »Najteže je za istinu vreme kad sve može da bude istina.«

Za ovaj dio knjige mogli bismo reći da predstavlja vrijedan prilog u metodološkoj literaturi u nas, jer se o specifičnostima društvenih pojava malo pisalo, a specifičnosti društvenih pojava zahtijevaju i specifičan pristup u njihovu proučavanju.

U trećem dijelu govori se o osnovnim pojmovima iz metodologije. Polideterminiranost društvenih pojava, njihova opća povezanost i uvjetovanost, kao i nejednako djelovanje determinirajućih faktora u različitim povijesnim razdobljima specifična su obilježja sociološkog determinizma. Sušnjić u skladu sa svojim određenjem predmeta sociologije određuje i sociološki zakon, pa kaže da »sociološki zakoni utvrđuju nužne, opšte i suštinske veze između pojava koje nisu iste vrste« (str. 97. i 98.). Za razliku od sociologije druge društvene znanosti utvrđuju zakone između pojava iste vrste. Budući da vrlo rijetko imamo istraživanja koja se bave odnosima između istovrsnih pojava, tj. kriterij za razgraničavanje društve-

nih znanosti neminovno vodi u pansociologizam. Po našem mišljenju adekvatnije bi razgraničenje bilo s obzirom na središnju preokupaciju, a u empirijskim istraživanjima s obzirom na zavisnu varijablu. Tako bi istraživanje utjecaja demografskih obilježja na političku aktivnost stanovništva spadalo u politologiju, a ne u sociologiju.

Zatim Sušnjić govori o funkciji teorije u istraživanju. Teorija služi kao orijentacija; ona objašnjava, povezuje i omogućava provjeravanje zakona. Teorija, dalje, služi kao inspiracija i ima predikativnu moć, te omogućuje jasne definicije osnovnih pojmova. Hipoteza naprotiv govori o specifičnom odnosu među pojavama. Ona mora biti empirijski provjerljiva i ne smije sadržavati vrijednosne elemente. On veli da vrijednosna »hipoteza ne utvrđuje odnos između pojava kakav on jeste u stvarnosti« (str. 129.). Međutim, Sušnjić miješa vrijednosno i istinito, što se vidi i iz navođenja primjera za vrijednosne hipoteze. Nn primjer: »Crnci su manje inteligentniji od belaca« i »Rđavi roditelji imaju rđavu decu« različite su vrste hipoteza. Prva nije istinita, što je empirijski provjereno, a drugu nije moguće provjeriti, jer je vrijednosna.

Sušnjić posebnu pozornost posvećuje marksističkom shvaćanju sociološke metode. Po njemu je Marxova metoda »kritika društva sa stanovišta mogućnosti koje su u njemu sadržane, prigubene, zaboravljene...« (str. 168.). Prema tome, »nauka ne pruža samo pozitivno znanje, već razvija i kritičku samosvest« (str. 170.). Dakle, za Marxa znanost »nije mišljenje koje je adekvatno činjenicama (što je čist pozitivizam), već mišljenje koje te činjenice prekoračuje...« (str. 190.).

Marksizam, prema tome, u odnosu na strukturalizam pravi epistemološki rez. Dok strukturalizam stvarnost gleda kao stvar, marksizam je analizira kao mogućnost; kad strukturalist opisuje, marksist kritizira; marksizam čovjeka gleda kao stvaralačko biće, a strukturalizam kao proizvod vanjskih struktura. Za Marxa je kriterij istine »u poređenju realnosti s racionalnim i humanim mogućnostima koje su u njoj zaleđene postojećom društvenom organizacijom« (str. 195.).

U posljednjem dijelu knjige govori se o istraživačkim metodama (tehni-

kama). Budući da se čovjek ne mora ponašati u skladu sa svojim vjerovanjima i vrijednostima, to ograničuje skupljanje podataka s pomoću promatranja. Ali do čega ne možemo doći promatranjem, možemo doći anketom ili intervjuom. Međutim pitanja koja postavljamo u anketi ili intervjuu treba vezati uz hipoteze. Vrijedno je što Sušnjić govori i o historiografskoj metodi, jer se o njoj, također, vrlo rijetko govori u sociologiji. U ovom dijelu govori se o usporednoj i sociometrijskoj metodi. Po našem mišljenju o njima je trebalo govoriti u četvrtom dijelu ove knjige kada je bilo riječi o shvaćanjima sociološke metode. U odjeljku o skaliranju govori se o Bogardusovoj ljestvici socijalne distance i o Thurstonovoj ljestvici. Dok se Bogardusova ljestvica opisuje razumljivo, objašnjenje Thurstonove ljestvice je nejasno.

Knjiga završava logičkim osnovama statističke metode. Moderna znanost, kaže autor, sve manje operira s pojmovima kao što su određenost, sigurnost, a sve više s neodređenošću, relativnošću i vjerojatnošću. »Pojam vjerovatnoće približio je laika naučniku«, a »svaka mogućnost praktično nema istu vjerovatnoću.« Izgleda da Sušnjića zbunjuje to što moderna znanost operira sve više s neodređenošću, relativnošću i vjerojatnošću. Zato on, umjesto da se u takvim slučajevima obraća statistici, statistiku i rijeđe kritizira. U kritici statistike Sušnjić izjednačuje statistički način mišljenja s njegovom zloupotrebom.

Izgleda da nepovjerenje prema statistici imaju ljudi opterećeni formalno-logičkom tradicijom. Za njih vjerovatnost ne znači ništa, pa kažu: »Tačno je da nas ograničeni niz promatranja nikad ne može dovesti do apsolutnog prihvaćanja određene hipoteze« (str. 319.). Iako tu tvrdnju prihvaćamo kao istinitu, htjeli bismo upozoriti da je bliži istini onaj kome ograničeni broj promatranja to potvrđuje, a apsolutnu istinu ostavljamo onima koji nemaju potrebe da svoje mišljenje verificiraju.

Na kraju nešto o knjizi u cjelini. Svakom od tridesetak poglavlja autor je dao moto. Jedan dio poglavlja time je obogaćen, a u mnogim slučajevima autor je to učinio samo da bi udovoljio zahtjevu koji je bez razloga sebi postavio. Kako misli u motu mogu biti

indikator metodološkog opredjeljenja autorova, analizirali smo čijim se mislima autor u tu svrhu koristio. Kao mo- to za osam poglavlja korištene su Mil- sove misli, Marxove za četiri, Durk- heimove za tri itd. Oko 10% bilježaka odnosi se na klasike marksizma.

Iz knjige se dobiva dojam da au- tor vrlo dobro poznaje građu o kojoj piše. Međutim, nije vidljiva osnovna koncepcija knjige, a čitalac je može vrlo dobro poznavati pa da mu to vrlo malo pomogne u socijalističkom istraživanju. Pisac je, na kraju, pokazao veliku hra- brost javivši se knjigom iz područja u kojem je Vojin Milić napisao *Socio- loški metod*, knjigu koja svakog pisca na tom području obvezuje svojom kva- litetom. Na žalost, Sušnjić nije o to- me vodio dovoljno računa i na poti- caj svojih studenata istrčao se knjigom koja je daleko ispod njegovih mo- gućnosti.

Miroslav Vujević

Ljubomir Radovanović

**NEVRSTANOST-OSNOVI JEDNE
DOKTRINE MEĐUNARODNE POLI-
TIKE** (Beograd, Radnička štampa, 1973)

Iako su aktivna koegzistencija i nesvrstavanje u raznim oblicima i na različitim nivoima utjecaja gotovo dva desetljeća prisutni u dinamici suvremeni međunarodnih odnosa i danas su, nedvojbeno, integralni dio među- narodne zajednice — rijetki su i u svijetu i kod nas, teoretski, politološki relevantni pristupi eksplikaciji tog međunarodnog političkog fenomena.

Taj se manjak studiozne analize nesvrstavanja posebno osjeća u našoj zemlji, koja je nesvrstanu vanjskopolitičku orijentaciju i u najznačajnijim konstitutivnim dokumentima uzdigla od deklaracije, principa i dnevne poli- tike na razinu dugoročne političke dok- trine.

Knjiga Ljubomira Radovanovića *Nesvrstanost-Osnovi jedne doktrine međunarodne politike* odgovara upravo tom zadatku, a pojavljuje se nakon ni- za dragocjenih novinarskih radova o tom problemu i malog broja ambicioz-

njih monografskih pothvata nekolicine jugoslavenskih stručnjaka.

Kao prvo takve vrste, ovo djelo može neminovno pretrpjeti niz kritič- kih primjedaba, ali u cjelini zaslužuje, potrebno je to istaknuti na samom početku ovog prikaza, visoku ocjenu. Posebno je potrebno podcrtati auto- rovo vrsno poznavanje i analitički pri- stup nizu osnovnih kategorija i činje- nica međunarodnih odnosa kao znan- stvene discipline — a to je neminov- na pretpostavka uspješne obrade pita- nja kojima se bavi — kao i smisao za sintezu prezentiranog materijala, pa i stvaranje definicija i bližih određenja pojmova kada je to potrebno.

I.

Osim uvodnog i zaključnog dijela, te bibliografske bilješke i registra poj- mova, knjiga je podijeljena u tri po- glavlja:

I Aktivna koegzistencija;

II Razvoj politike nesvrstano- sti;

III Načela i stavovi.

Već u uvodnom dijelu knjige au- tor distingvira ranije teoretsko određe- nje međunarodne politike kao slobod- ne i samostalne vanjskopolitičke aktiv- nosti suverenih država, prvenstveno određene njihovim nacionalnim intere- sima — od suvremenog pojma vanjske politike uvjetovane širim okvirima općih ciljeva i zajedničkih interesa cijele međunarodne zajednice. Radovanović smatra da pojavom Društva naroda kao prve međunarodne organizacije općeg tipa, te organizacije UN, međunarodna politika stječe zajednički, objektivno fiksiran vlastiti cilj izvan interesa poje- dinih država.

U samom ostvarivanju među- narodne politike mogući su različiti siste- mi, doktrine i metode, koje karakteri- ziraju i različite političke i moralne vrijednosti, pri čemu je od posebne važ- nosti za ovaj rad odgovor na pitanje u kolikoj se mjeri politika nesvrstano- sti, na današnjem nivou razvoja, pojav- ljuje u međunarodnim odnosima kao *doktrina*, odnosno određeni sistem međunarodnog poretka. Nužno je dakle utvrditi elemente doktrine (nesvrstano- sti), koja uvijek predstavlja zreli teo- retski i idejni pogled na razvoj među-

narodne zajednice, ili se pokret nesvrstavanja treba ocijeniti samo kao određeni program međunarodne politike, koji sadrži praktična rješenja niza međunarodnih problema. S obzirom na objektivne činjenice po kojima nesvrstana politika sadrži političke stavove i konkretne prijedloge za rješavanje pojedinih vitalnih pitanja suvremenog svijeta, ali i viziju buduće organizacije i profila međunarodne zajednice i međunarodnih odnosa, autor smatra da se nesvrstanost, u sadašnjoj etapi svoje evolucije, pojavljuje kao doktrina i politika ujednom.

Svoju analizu Radovanović zatim usmjerava na sljedeću, gotovo jednako bitnu materiju terminoloških teškoća oko naziva navedene politike, a o kojima je dosta raspravljano na dosadašnjim skupovima nesvrstanih zemalja. Pojmovi kao politika pozitivne neutralnosti, zatim vanblokovska politika, neangažiranost i na kraju nesvrstavanje izloženi su vještoj i argumentiranoj rasčlambi da bi se ukazalo na njihovu neadekvatnost i nedostatnost u određivanju sadržaja, ciljeva, programa, načela i aktivnosti nesvrstanih država. Ni jedan od termina ne izražava bit navedene politike, nego najčešće *odnos* zemalja Trećeg svijeta prema blokovima, politici s pozicija blokova i uloji sile u međunarodnim odnosima, što znači da i pojam nesvrstivosti nije sasvim pedesan.

Osnovnu pak dilemu svrstivosti i nesvrstivosti Radovanović razrješava svojevrsnom definicijom po kojoj nesvrstavanje, za razliku od organizacijskog svrstavanja, predstavlja idejno, odnosno *načelno* svrstavanje. Stoga je za pojedinu državu dovoljno da se izjasni za principe i načela nesvrstane politike i da se u skladu s njima ponaša u međunarodnim kontaktima pa da se smatra nesvrstanom. Samu doktrinu nesvrstivosti predstavlja, stoga, »...skup određenih načela u okviru i u primjeni kojih nesvrstane zemlje mogu koordinirati svoje aktivnosti«. Kako su ta načela, poslije u knjizi i precizno analizirana, opća po značaju, doktrina nesvrstavanja ne pojavljuje se samo kao politika realizacije interesa nesvrstanih zemalja, nego kao politički pokret za ostvarenje globalnih ciljeva međunarodne zajednice, kao što su potpuna i efektivna demokracija, stabilni mir i napredak i aktivna koegzistencija.

II.

Iz sljedećih dijelova knjige koji se odnose na međunarodne pretpostavke pojave politike nesvrstavanja — dekolonizaciju, hladni rat, blokovsko svrstavanje i politiku sile u međunarodnim odnosima — posebno treba izdvojiti teoretski vrijedne opaske o politici ravnoteže snaga. Upućujući na interesnu pozadinu ravnoteže snaga, pisac ujedno naznačava i implikacije koje iz nje proizlaze, kao osvajačke ratove, trku u naoružanju, širenje interesnih sfera i druge pothvate u nastojanju svake od uravnoteženih snaga da izmijene odnos ravnoteže u svoju korist, što evidentno pokazuje da takav sistem međunarodnih odnosa ne može biti stabilna i trajna osnova međunarodnog poretka *sigurnosti*, kao što se to dugo vremena u teoriji međunarodnih odnosa zastupalo. Balansu moći i pojedinačnih interesa politička doktrina nesvrstavanja suprotstavlja ujednačeni utjecaj i suradnju svih država neovisno o njihovim razlikama i interese cijele međunarodne zajednice.

III.

Po originalnosti iznesenih tvrdnja poglavlje o aktivnoj koegzistenciji svakako spada u najzanimljivije dijelove ovog rada. Načela aktivne koegzistencije Radovanović ocjenjuje kao temelje na kojima je izgrađivana koncepcija nesvrstivosti, iz čega proizlazi i razlika između pojmova aktivne koegzistencije i nesvrstavanja, na čemu i posebno inzistira. Po njemu se aktivna koegzistencija, kao skup načela o međunarodnom ponašanju država i rješavanju međunarodnih sporova, pojavljuje u funkciji *metode* za realizaciju ciljeva doktrine nesvrstavanja. Nesvrstanost je, kao politički pokret, stoga nastao kada se ideja o aktivnoj koegzistenciji iz bilateralnih okvira pojedinih država proširila na multilateralne i obuhvatila problematiku međunarodnih dimenzija. Na kraju on zaključuje: »Kao skupni pojam, aktivna koegzistencija i nesvrstanost sačinjavaju celovitu koncepciju određene doktrine međunarodne politike« (str. 69.).

Radovanović daje i jednu od ritjetkih analiza samog pojma »miroljubiva aktivna koegzistencija«, s naznakom da

već termin koegzistencija uključuje miroljubivost, jer označuje usporedno postojanje i međusobnu toleranciju posebnih i različitih država, pa je pojam miroljubiva nepotreban, a izraz aktivna prijeka potreba uzajamne suradnje i zalaganja država na poboljšavanju međusobnih odnosa, čime je napokon otklonjen raniji tretman te politike kao novog oblika neutralnosti.

Za vrijeme i izvor same pojave aktivne koegzistencije Radovanović uzima posjete predsjednika Tita nekim azijskim zemljama u periodu godine 1954.—55. i službene izjave i dokumente koji su tom prigodom objavljeni, smatrajući da se od tada može slijediti kontinuitet razvoja koegzistencije i samog nesvrstanog pokreta. Podvrgnuto navedenom kriteriju kontinuiteta, vremenski ranije izdano Zajedničko saopćenje Nehru Ču En Laj, u kome je prvi put navedeno pet principa koegzistencije — nema istu relevantnost.

Zanimljivo je, isto tako, da se u ovom radu kao prvi međunarodni akt primjene načela koegzistencije spominje Ankerski ugovor između Grčke, Jugoslavije i Turske od 28. veljače 1953., koji je bio zasnovan na načelima Povelje UN, prijateljstva i suradnje, miroljubivog rješavanja sporova, poštovanja suverenosti i nezavisnosti te nemiješanja i uzajamne pomoći, a što je jedna potpuno nova postavka.

Dio o aktivnoj koegzistenciji autor završava prezentiranjem važnijih dokumenata nesvrstane politike, kratkim presjekom najznačajnijih skupova nesvrstanih zemalja s posebno vrijednim prikazom najbitnijih problema na svakome od njih i podrobnom informacijom o kodifikaciji načela. U zaključku Radovanović naglašava da su načela koegzistencije izvršila i ozbiljne prodore u redove svrstanih zemalja te da sve više postaju opća pravila međunarodnog ponašanja. Cinjenica da su i super-sile prihvatile načela aktivne koegzistencije u međusobnim odnosima nedvojbeno govori u prilog njihovoj univerzalizaciji i krupnoj važnosti za međunarodne odnose u cjelini.

IV.

Ostala problematika koja je sadržana u poglavljima u razvoju politike

nesvrstanosti i načelima i stavovima obrađivana je i u ranijim djelima često, šire i uspješnije, pa o njoj u ovoj prigodi neće biti govora.

Na kraju, nužno je istaknuti da knjiga Ljubomira Radovanovića *Nesvrstanost — Osnovi jedne doktrine međunarodne politike* sadrži posebnu vrijednost jednog pionirskog potvata u jugoslavenskoj teoriji međunarodnih odnosa i da je postavila solidnu osnovu daljnjim istraživanjima na ovom polju.

Božica Blagović-Posavec

Dr Nedeljko Rendulić

UVOD U EKONOMIKU SFRJ Liber, Zagreb, 1973.

Ovom knjigom obogaćena je biblioteka udžbenika Zagrebačkog sveučilišta za još jedno vrijedno djelo. Knjigu je autor posebno namijenio studentima Fakulteta političkih nauka u Zagrebu kao prvi dio udžbenika iz predmeta »Ekonomika i ekonomska politika SFRJ«.

Knjiga obuhvaća slijedeća poglavlja:

1. Mjesto ekonomike i ekonomske politike u sistemu ekonomskih nauka
2. Narodna privreda
3. Struktura narodne privrede
4. Društveno bogatstvo
5. Stanovništvo
6. Ekonomski pokazatelji rezultata cjelokupne društvene reprodukcije.

I.

Politička ekonomija s ekonomikom i ekonomskom politikom čine kičmu ekonomskih nauka. Ekonomika inkorporira i privredni sistem. Naziv »ekonomika« najprije se udomačio u anglosaksonskim zemljama, da bi prešao u sovjetsku ekonomsku literaturu, odakle ga preuzimaju jugoslavenski ekonomisti.

Dok neki naši autori, kao M. Mirković, R. Bičanić, V. Vasić, A. Dragičević, smatraju da postoje usporedno dvije discipline — ekonomika i eko-

nomska politika — S. Lovrenović smatra da se radi o jednoj te istoj disciplini koju treba nazvati ekonomska politika. Suprotno tome, ekonomski teoretičari s jugoslavenskih ekonomskih fakulteta, kao Sirotković, Stipetić, Zeković i Novaković, daju istoj građi jedinstven naslov — ekonomika SFRJ.

Autor se priklanja teoretičarima koji ekonomiku i ekonomsku politiku proučavaju kao dvije, ali uzajamno vrlo bliske i povezane ekonomske discipline.

Autor definira ekonomiku kao nauku koja proučava narodnu privredu u cjelini, njezinu strukturu i privredni sistem kao i probleme pojedinih privrednih djelatnosti ili oblasti.

II.

Narodnu privredu čini skup privrednih aktivnosti stanovništva u okviru granica jedne zemlje, promatran u međusobnoj zavisnosti i povezanosti.

Jugoslavenska narodna privreda razlikuje se od drugih narodnih privreda:

- ona je socijalističkog tipa,
- razvija radničko i društveno samoupravljanje te komunalni sistem,
- uz društveno vlasništvo nad najvećim dijelom sredstava za proizvodnju postoji znatno privatno vlasništvo nad obradivim površinama u poljoprivredi,

— radničko samoupravljanje društvenim sredstvima za proizvodnju razvija se od posrednog samoupravljanja preko radničkih savjeta i upravnih odbora do neposrednog samoupravljanja preko zborova radnih ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada,

— posebne oznake naše narodne privrede su također — naslijeđena privredna nerazvijenost te dostignuti stupanj privrednog razvitka.

III.

Struktura narodne privrede pokazuje sastav privrede jedne zemlje. Odnos dijelova narodne privrede prema cjelini i tih dijelova između sebe nazivaju se u ekonomici ekonomskim proporcijama. Struktura narodne privrede pokazuje u čijem se vlasništvu

nalaze sredstva za proizvodnju, te koje i kakove su proizvodne snage.

Prof. dr Rendulić analizira strukturu narodne privrede po sektorima, djelatnostima ili oblastima, granama i strukturama, te strukturu s obzirom na vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Razlikuju se primarni, sekundarni i tercijarni sektor. Nakon oslobođenja zemlje trebalo je izvršiti eksproprijaciju sredstava za proizvodnju i stvoriti socijalistički sektor u narodnoj privredi kao osnovicu za daljnji razvoj socijalističkih proizvodnih odnosa. U tu svrhu primijenjene su slijedeće mjere: konfiskacija imovine narodnih neprijatelja, oduzimanje ratne dobiti, sekvestracija imovine, agrarna reforma i nacionalizacija.

IV.

Društveno bogatstvo sastoji se od materijalnih dobara u prirodi, u koja još nije uloženi ljudski rad, kao i od već proizvedenih materijalnih dobara, u koja je uloženi ljudski rad radi njihova pribavljanja i privođenja potrošnji. Uz prirodna bogatstva te proizvedena bogatstva u zemlji društveno bogatstvo sačinjava i saldo dugovanja i potraživanja prema inozemstvu. Prirodna su bogatstva redovito u društvenom vlasništvu. U privatnom vlasništvu mogu biti samo zemljišne i šumske površine.

Prirodna bogatstva sačinjavaju minerali, izvori energije, poljoprivredna zemljišta i šume, more i druge vode. Proizvedena bogatstva dijele se na sredstva za proizvodnju i sredstva za potrošnju, a po jednoj drugoj osnovi na fiksne ili osnovne fondove i optjecajne ili obrtne fondove. Saldo dugovanja i potraživanja ulazi u sastav društvenog bogatstva s razloga što veličina ovog salda povećava ili smanjuje postojeće društveno bogatstvo.

Autor navodi da su ukupna dugovanja Jugoslavije u godini 1973. iznosila oko 3,2 milijarde dolara, otpлата anuiteta u toj godini 900 milijuna dolara.

Društveno bogatstvo može se utvrditi s pomoću nekoliko metoda:

1. direktne metode, 2. indirektno metode i 3. metode neprekidne inventarizacije.

V.

U ovom poglavlju autor razmatra stanovništvo kao faktor društvene reprodukcije, razumljivo uz ogradu da ne ulazi u sva pitanja demografije. Prof. dr Rendulić analizira kretanje ukupnog stanovništva, migraciona kretanja, dobnu i ekonomsku strukturu stanovništva, gustoću naseljenosti, strukturu stanovništva po školskoj spremi, te strukturu stanovništva po aktivnosti i zaposlenosti.

Ocijenivši unutrašnju migraciju na liniji selo — grad te privredno manje razvijeni dijelovi zemlje i oni više razvijeni na 500.000 stanovnika godišnje, daje se podatak iz posljednjeg popisa stanovništva da se na privremenom radu u inozemstvu nalazi godine 1971. 671.908 stanovnika. SRH je najizrazitije repulzivno područje SFRJ, jer je iz te republike 1/3 od ukupnog broja jugoslavenskih radnika na privremenom radu u inozemstvu.

U SFRJ bilo je godine 1971. 15,2% nepismenih računajući stanovništvo starije od 10 godina. Među zaposlenim u SFRJ najveći je broj zaposlen u industriji, što je karakteristično za zemlju koja provodi ubranu industrijalizaciju.

VI.

Najveći dio, gotovo pola knjige, zauzima poglavlje pod naslovom »Ekonomska pokazateljica rezultata cjelokupne društvene reprodukcije«. Pod tim naslovom autor prvenstveno analizira agregatne makroekonomske pokazatelje kao što su društveni bruto proizvod, društveni proizvod i narodni dohodak. Društveni bruto proizvod obuhvaća cijelu vrijednost robe, a sastoji se od fiksnog dijela konstantnog kapitala, optjecajnog dijela konstantnog kapitala, varijabilnog kapitala i viška vrijednosti. Društveni proizvod predstavlja društveni bruto proizvod umanjen za materijalne troškove, a sastoji se od amortizacije i novostvorene vrijednosti. Narodni dohodak razlikuje se od društvenog proizvoda za vrijednost amortizacije, što znači da se sastoji isključivo od novostvorene vrijednosti.

Autor istražuje koje privredne djelatnosti predstavljaju materijalnu proizvodnju i proizvodne usluge, da bi us-

tanovio gdje se po našoj teoriji stvaraju narodni dohodak. Zbog pojednostavljenja naša metodologija pravi iznimke, pa obračunava narodni dohodak u cijelom prometu, trgovini i ugostiteljstvu. Među metodama za izračunavanje narodnog dohotka navode se tri: 1. realna ili proizvodna, 2. osobna ili personalna i 3. rashodna. Po tekućim cijenama iskazuje se nominalni narodni dohodak, a po baznim, fiksnim cijenama dolazi se do realnog narodnog dohotka.

U našem privrednom razvoju smatra se najuspješnijim razdoblje od godine 1952. do 1959., kad je ostvaren porast realnog narodnog dohotka po prosječnoj godišnjoj stopi od oko 10%, od godine 1961. do 1965. više stope porasta realnog narodnog dohotka i društvenog proizvoda ostvarili su od nas Japan, Bugarska i Rumunjska.

Kao principe iskazivanja društvenog proizvoda i narodnog dohotka autor obrađuje 1. teritorijalni, 2. organizacioni princip, 3. princip pretežne djelatnosti i 4. princip čiste djelatnosti.

Kad raspravlja o narodnom dohotku i društvenom proizvodu Jugoslavije u međunarodnom pregledu, prof. dr Rendulić upozorava na različiti obuhvat narodnog dohotka. Dok socijalističke zemlje obračunavaju narodni dohodak samo u sferi materijalne proizvodnje i proizvodnih usluga, kapitalističke zemlje obračunavaju uz materijalnu proizvodnju i cjelokupnu prerađuju narodnog dohotka. Jugoslavija je još godine 1953. spadala u nerazvijene zemlje, a danas se već ubraja u srednje razvijene zemlje Evrope.

Raspodjela narodnog dohotka vrši se na tri osnovne kategorije potrošnje: 1. osobnu potrošnju, 2. opću potrošnju i 3. investicije. Osobna potrošnja predstavlja u najužem smislu osobni standard stanovništva. Opća je potrošnja kod Marxa podijeljena na 1. opću potrošnju u užem smislu, u koju spada narodna obrana, uprava i sl. i 2. zajedničku potrošnju, koja pokriva zdravstvo, prosvjetu, kulturu itd. Osobna je potrošnja indikator osobnog standarda, a zajednička potrošnja društvenog standarda. Osobni i društveni standard čine životni standard.

Definirajući investicije, prof. dr Rendulić ističe da one predstavljaju onaj dio društvenog proizvoda koji dru-

štvo sa stajališta narodne privrede kao cjeline ulaze u fiksne i optjecajne fondove, tj. u osnovna i obrtna sredstva.

Na kraju knjige obrađena su pitanja efikasnosti investicija i s tim u vezi problem veličine kapitalnih koeficijenta, pitanje metoda industrijalizacije, pitanje produktivnosti uopće i produktivnosti rada u Jugoslaviji.

Premda je djelo prof. dra Nedeljka Rendulića namijenjeno studentima, ono može korisno poslužiti svima onima koji se interesiraju za kategorije i odnose, bitne činjenice i aktualne znanstvene komentare iz građe koja ulazi u sastav ekonomike SFRJ.

Krešimir Žiborski

Stjepan Lovrenović

UVOD U EKONOMSKU POLITIKU
Velesin Masleša, Sarajevo, 1973.

Knjiga se sastoji od pet poglavlja, koja nose slijedeće naslove:

- I Pojam ekonomske politike,
- II Faktori ekonomske politike,
- III Nosioци ekonomske politike,
- IV Ciljevi ekonomske politike,
- V Sredstva ekonomske politike.

I.

Počevši s razmatranjem pojma ekonomske politike, autor primjećuje da vlada potpuna neodređenost i zbrka kad je riječ o pojmu, sadržaju i razgraničenju triju ekonomsko-političkih disciplina: ekonomske politike, ekonomike i privrednog sistema. U predratnoj jugoslavenskoj ekonomskoj literaturi nije bilo dileme oko naziva ekonomske politike. Ona se samo tako i naziva. Međutim poslijeratna jugoslavenska ekonomska literatura prihvaća termin »ekonomika« po uzoru na literatura iz SSSR-a.

Umjesto identificiranja, odnosno dvojnosti u nazivima autor zagovara povratak na stari termin ekonomska politika, koji je u razdoblju između dva svjetska rata već bio stekao pravo građanstva u našoj zemlji. Optalo bi forsirano traženje razgraničenja između

ekonomske politike i ekonomike, osobito onda kada je očito da je riječ o jednoj te istoj naučnoj disciplini. Po Lovrenoviću pod pojmom »ekonomika« nije se obrađivalo ništa drugo do ono što se smatra naučnom domenom ekonomske politike.

Po piscu ekonomska politika kao nauka ima zadatak da proučava razvoj proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa u danoj društvenoj zajednici u svjetlu ideološko-teoretskih postavaka na kojima ta zajednica počiva.

II.

Ekonomska politika, kao regulativna aktivnost određenih organa, organizacija i ustanova u području privrede, uvjetovana je stanovitim subjektivnim i objektivnim faktorima. Kao subjektivni faktor ekonomske politike pojavljuje se stanovništvo, dok se među njezine objektivne faktore mogu ubrojiti: prirodno bogatstvo, proizvedeno bogatstvo i društveno-ekonomski poređak.

Stanovništvo se pojavljuje s jedne strane kao nosilac rada, a s druge strane kao potrošač raznovrsnih dobara: proizvoda i usluga. U svom promatranju stanovništva kao subjektivnog faktora ekonomske politike autor se, sasvim razumljivo, ne može upuštati u objašnjavanje svih elemenata i pojedinosti koje ulaze u okvire demografske nauke. Umjesto toga on se ograničuje na neke bitne elemente demografskog karaktera, a oni se mogu sažeto izraziti brojnim stanjem, strukturom, stupnjem zaposlenosti i razmještajem stanovništva.

Kao objektivni faktori o kojima ekonomska politika treba voditi računa pojavljuju se — prirodno i proizvedeno bogatstvo i društveno-ekonomski poređak. Kao bogatstvo društva u kome dominira kapitalistički način proizvodnje Marx uzima sumu svih vrsta i količina robe koja postoji u određenoj zemlji. Bogatstvo zemlje ne iscrpljuje se, međutim, materijalnim dobrima, treba dodati i nematerijalna doba kao što su: kulturno naslijeđe, prirodne osobine naroda, tradicija industrijskog rada i sl.

U Jugoslaviji obrađivo poljoprivredno zemljište zauzima 40% od ukup-

nog državnog teritorija. Na jednog stanovnika otpada 0,50 h. Prirodni uvjeti u Jugoslaviji nisu najpovoljniji za poljoprivrednu proizvodnju.

Šumsko zemljište u Jugoslaviji zauzima 34% od ukupne površine zemlje, tako da na svakog stanovnika otpada 0,42 ha šumske površine. Međutim, u strukturi jugoslavenskog šumskog fonda otpada danas na očuvane šume 62%, na degradirane 20% i na ostale vrste niskog šumskog rastinja 18%.

Posebna vrijednost mineralnog bogatstva Jugoslavije u njegovoj je raznovrsnosti. Od 26 raznih stratezijskih sirovina Jugoslavija raspolaže sa 23. Od 8 najvažnijih metalnih ruda na kojima se zasniva suvremena industrija Jugoslavija raspolaže sa 6. To su rude željeza, bakra, olova, cinka, kroma i aluminija. Nedostaju rude kositra i nikla. Po bogatstvu ruda obojenih metala Jugoslavija se ubraja među prve zemlje u Evropi.

Što se tiče energetskog bogatstva, jugoslavenske rezerve ugljena cijene se na 18 milijardi tona, od čega je 90% lignita, 9% mrkog, a svega 1% kamenog uglja. U Jugoslaviji je danas snaga rijeka iskorištena sa svega 24%. Nakon II. svjetskog rata geološka istraživanja su otkrila naftonosna polja u panonskom bazenu. Polja su privedena eksploataciji. Utvrđene rezerve cijene se na nekoliko milijuna tona, a istražni se na radovi nastavljaju. Pronađena su nalazišta urana u Makedoniji i Sloveniji, pa je i izrađen projekt prve atomske električne centrale.

Po cijenama iz 1953. proizvedeno bogatstvo u 1939. iznosilo je 3.240 milijardi sd, a 1959. ta se vrijednost popela na 6.003 milijardi sd.

Društveno-ekonomski poredak sačinjava skupinu raznovrsnih organa, organizacija i institucija, odnosno ekonomskih i političkih mjera, u okviru kojih i s pomoću kojih se uspostavljaju i reguliraju odnosi u privredi i u društvenoj nadgradnji. Društveno-ekonomski poredak socijalizma očituje određene prednosti u oblasti privrede prema kapitalističkom društveno-ekonomskom poretku. Proizvodni odnosi nemaju eksploatatorsko obilježje, a u život se uvodi društveno, umjesto ranijeg državnog i raznih oblika privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.

III.

Kao nosioci ekonomske politike pojavljuju se 1) država i državna tijela, 2) javnopravna tijela, 3) društveno-politička tijela i 4) međunarodna tijela.

U poslijeratnoj izgradnji socijalističkog društveno-ekonomskog poretka društvena zajednica jugoslavenskih naroda prihvatila je državu kao organizam i mehanizam stvoren i uobličen u ranijim društveno-ekonomskim precima, ali ta država ima bitno drukčiji karakter. Država je u novoj Jugoslaviji sredstvo za učvršćenje vlasti radničke klase. Sve mjere počevši od 1950. bile su usmjerene na prebacivanje cjelokupnog privrednog i društvenog života na novi kolosjek, koji je predstavljao nov, samostalan put u socijalizam. Sazrela je spoznaja da proletarijatu ni u prijelaznom periodu iz kapitalizma u komunizam, usprkos svim opasnostima koje mu prijetu, nije potrebna država koja teži svome ovjekovječenju, nego država koja postupno odumire.

Kao najčešći oblici u kojima se pojavljuju javnopravna tijela u kapitalističkom svijetu susreću se: privredne komore, radničke komore i burze. U SFRJ oblici u kojima se pojavljuju društvenopravna (javnopravna) tijela jesu privredne komore i zajednice poduzeća.

Kao društveno-politička tijela od posebne važnosti za ekonomsku politiku u kapitalističkom svijetu ističu se: političke partije, sindikati radnika, sindikati poslodavaca i zadružne organizacije s njihovim savezima. U SFRJ kao nosioci ekonomske politike društveno-politička tijela od izvanredne su važnosti. Ova tijela su najvećim dijelom izvorni inicijatori i kreatori te politike. Izuzetan je utjecaj Saveza komunista Jugoslavije na jugoslavensku ekonomsku politiku. Tom se utjecaju priključuje djelovanje masovnih društveno-političkih organizacija kao što su Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije i Savez sindikata Jugoslavije.

Razne međunarodne organizacije ekonomskog karaktera utječu u stanovitoj mjeri i u određenom pravcu na ekonomsku politiku u svijetu, a često njihova aktivnost, odnosno njihove odluke predstavljaju osnovu li poticaj za donošenje određenih ekonomsko-političkih mjera u pojedinim zemljama.

U sastavu OUN autor obrađuje specijalizirane agencije kao što su: Međunarodna organizacija rada, IBRD, IMF, Fond UN za kapitalno financiranje nerazvijenih zemalja, FAO, UNCTAD, kao statutarni organ UN Ekonomski i socijalni savjet s njegovim regionalnim komisijama. Izvan sastava OUN autor se osvrće na Evropsku zajednicu za uglj i čelik, EEZ, EFTA, SEV i GATT.

IV.

Prilazeći pitanju ciljeva ekonomske politike, autor citira dra Mirka Kosića, po kojemu je cilj svake nacionalne ekonomske politike privredno blagostanje. Autor upućuje također na dra Miju Mirkovića, koji prenosi definiciju Filipovića, po kojemu je opći cilj ekonomske politike najobilnije, najsvestranije i najpotpunije opskrbljivanje dobrima za sve s najmanjim mogućim utroškom rada.

Lovrenović naglašava da ciljeve ekonomske politike treba istraživati kako u sferi proizvodnih snaga tako i u sferi proizvodnih odnosa. Po njemu je cjelokupna ekonomska politika socijalističkih država usmjerena na stvaranje osnova komunističkog društvenog poretka. Kapitalizam može biti konačno pobijeden time što socijalizam stvara novu, daleko višu produktivnost rada.

U SFRJ, u oblasti vanjske trgovine, udio industrije u ukupnoj vrijednosti izvoza porastao je od 4% u 1939. na 86% u 1971. Isto je tako porastao izvoz proizvoda visoke obrade u ukupnoj vrijednosti izvoza od 5% u 1939. na 57% u 1971.

V.

Sredstva ekonomske politike pojavljuju se ponajviše u obliku državnih pravnih akata (propisa). Međutim u suvremenoj, osobito socijalističkoj državi postaju sve važnijima za reguliranje privrednog života raznovrsne akcije i akti građanstva, političkih i stručnih organizacija.

Pravni akti kao sredstva upravljanja privredom mogli bi se svrstati i razmatrati po svojoj snazi, po namjeni ili po karakteru. Po snazi pravni se akti

dijele po utvrđenom hijerarhijskom redu — od ustava i zakona narodnih skupština, preko uredaba izvršnih vijeća, naredaba i pravilnika organa uprave do statuta i pravilnika privrednih organizacija. Po namjeni pravni se akti dijele na regulativne i operativne. Regulativni akti su oni s pomoću kojih se regulira život u privredi uopće, bilo da se odnose na privredu kao cjelinu, pojedina njezina područja ili grane. Operativni su akti oni koji služe za uspješno odvijanje poslovanja, konkretno određenih osnovnih privrednih jedinica društva. Po karakteru podjela pravnih akata mogla bi se izvršiti na administrativne ili prisilne i ekonomske ili stimulativne.

Ova knjiga sačinjava cjelinu s autorovim udžbenikom *Ekonomska politika Jugoslavije*, V. izdanje Veselin Masleša, Sarajevo, 1971., a namijenjena je prvenstveno studentima. S obzirom na jednostavan, izrazito pristupačan stil i svakome razumljiv jezik, ovim će se Uvodom moći poslužiti brojno čitateljstvo koje se danas, u vrijeme intenzivnog razvoja samoupravnog procesa, u sve većem broju zanima za ekonomsku literaturu.

Krešimir Ziborski

Dr Dragoljub Stojilković

TEORIJA REPRODUKCIJE Prosveta, Niš, 1973.

U jugoslavenskoj ekonomskoj literaturi dr Dragoljub Stojilković predstavio se knjigama kao što su *Uvod u političku ekonomiju*, *Teorija realizacije*, *Teorija i mjerenje tražnje*, *Politička ekonomija i Osnovne karakteristike investicione tražnje*. Najnoviji Stojilkovićev rad *Teorija reprodukcije* u stvari je drugo, prerađeno i prošireno izdanje knjige koju je autor pod naslovom *Teorija realizacije* objavio godine 1969.

Ovim radom uspješno je predočena marksistička teorija društvene reprodukcije. Izloženi su pogledi na probleme reprodukcije ekonomskih mislilaca prije Marxa. Najviše pozornosti posvećeno je Marxovoj teoriji reprodukcije, a na kraju rada priložen je osvrt na Lenjinov doprinos marksističkom poimanju reprodukcije.

Analizirajući široku problematiku društvene reprodukcije, autor je nužno i razumljivo obradio specifična pitanja koja teorija reprodukcije inkorporira ili koja se s njom pojavljuju u neposrednoj vezi. Tako su u knjizi obuhvaćeni problemi raspodjele narodnog dohotka, formiranja akumulacije, posebno strukture investicija, realizacije i privredne ravnoteže.

Teorija društvene reprodukcije predstavlja logičnu sintezu svih kategorija društveno-ekonomskog života. Proces društvene reprodukcije po Marxu obuhvaća kako proizvodnu potrošnju (neposredni proces proizvodnje) tako i individualnu potrošnju.

Osnivač teorije reprodukcije francuski ekonomist, fiziokrat Francois Quesnay. Kasniji klasičari i vulgarni ekonomski teoretičari učinili su korak natrag u odnosu na Quesnayjevu analizu. Kritikom svih prethodnika Marx je dao potpunu znanstvenu analizu društvene reprodukcije, čija se aktualnost potvrđuje i u praksi privrednog i društvenog razvika suvremenog svijeta. Lenjinova razrada problema reprodukcije predstavlja prilog marksističkoj teoriji reprodukcije uopće.

U Ekonomskoj tablici Quesnay dijeli društvo na tri klase. S obzirom na odnos prema poljoprivredi on razlikuje poljoprivredne radnike, zemljovlasnike i sterilnu klasu (ostalih građana koji se ne bave zemljoradnjom, nego industrijom te drugim poslovima i službama). U analizi društvene reprodukcije Quesnay se služi metodom apstrakcije, pri čemu pretpostavlja: nepromjenljivost cijena, postojanje samo jednostavne reprodukcije i eliminiranje vanjske trgovine.

Simond de Sismondi smatra da je osnovno protuslovlje kapitalizma protuslovlje između proizvodnje i potrošnje. Usljed nedovoljne potrošnje nastaje kriza hiperprodukcije. Po njemu je osnovni uzrok tome kapitalistička raspodjela, zbog čega je on izlaze oštroj kritici zanemarujući proizvodnju i ne shvaćajući da i sami odnosi u raspodjeli zavise od odnosa u proizvodnji. Usvajajući Smithovu dogmu da se vrijednost robe raspada na dohotke i da se robe kupuju dohotcima, Sismondi zaključuje da opseg proizvodnje treba zavisi od veličine dohotka kojim se kupuju robe — sredstva osobne potrošnje,

zaboravljajući kao i Smith na kupovinu sredstava za proizvodnju. S obzirom da se po Sismondiju ne proizvodi radi potrošnje, nego proizvodnja postaje sama sebi cilj, proizlazi da razvoj kapitalističke krupne proizvodnje sužava unutrašnje tržište. Okviri unutrašnjeg tržišta postaju preuski da bi se na njemu riješili problemi realizacije i usklađivanja proizvodnje i potrošnje. Sismondi vidi jedini izlaz i rješenje u postojanju »trećih lica«, tj. sitne robne proizvodnje koja predstavlja uvjet za razvoj kapitalističke proizvodnje unutar jedne zemlje i drugo, u postojanju nerazvijenih zemalja koje će predstavljati vanjsko tržište za industriju razvijenih zemalja.

Unatoč pogrešnim teoretskim uočavanjima Ricardo i Say dali su stanoviti doprinos razvitku ekonomske teoretske misli, što je poslužilo Marxu da izgradi svoju teoriju realizacije.

Osnovne pretpostavke na kojima je izgrađena Marxova teorija reprodukcije sastoje se od slijedeće dvije postavke. Prva: cjelokupni proizvod neke kapitalističke zemlje sastoji se, kao i svaki pojedinačni proizvod, od slijedeća tri dijela: 1) postojani kapital, 2) promjenljivi kapital, 3) višak vrijednosti. Druga postavka glasi: potrebno je razlikovati dva velika odjeljka kapitalističke proizvodnje, i to: (I. odjeljak) proizvodnja sredstava za proizvodnju i (II. odjeljak) proizvodnja predmeta potrošnje.

Vrijednost proizvedenog društvenog proizvoda koja se sastoji od prenesene vrijednosti postojanog kapitala, tj. amortizacije stalnog kapitala i prenesene vrijednosti optjecajnog dijela postojanog kapitala, i novostvorene vrijednosti, tj. promjenljivog kapitala i viška vrijednosti, čini društvenu ponudu. S druge strane, prema ukupnoj društvenoj ponudi stoji ukupna društvena tražnja, koja se sastoji od fonda amortizacije, fonda za kupovinu sirovina i pomoćnog materijala, fonda najamnine, fonda akumulacije i fonda osobne potrošnje kapitalističke klase.

Ekonomska je zakonitost da proporcije društvene reprodukcije čine okvire unutar kojih se može vršiti realizacija, tj. proda i kupovina roba, kako po opsegu tako i po strukturi. Realizacija u razvijenoj robnoj privredi predstavlja uvjet za ostvarenje proporcija

društvene reprodukcije. Potpuno ostvarenja proporcija može se osigurati samo pod pretpostavkom da su stvorene sve mogućnosti i uvjeti za potpunu realizaciju cjelokupnog društvenog proizvoda.

Ravnoteža između proizvodnje i potrošnje je okvir za uspostavljanje odnosa između ponude i tražnje u društvenoj reprodukciji. Proizvodnja i potrošnja su kategorije dijalektički međusobno povezane u jedinstvo procesa društvene reprodukcije, karakteristično za svaku društveno-ekonomsku formaciju. Proizvodnja i potrošnja jedna drugu uvjetuju. Relativno zaostajanje osobne potrošnje za proizvodnjom u kapitalizmu stalni je uzrok svih disproporcija i poremećaja u privredi.

Marxove sheme društvene reprodukcije služe kao polazna osnova za objašnjenje odnosa između ponude i tražnje, i to na bazi ravnoteže ili neravnoteže između proizvodnje i potrošnje.

Svaki proces akumulacije svodi se prije svega na proširenje proizvodnje koje čini osnovnu zakonitost svake društveno-ekonomske formacije. Akumulacija je društvena nužnost i obveza društva i svakog poduzeća, jer ona čini osnovu razvitka cjelokupnog ekonomskog i društvenog života. Jedan od najvažnijih doprinosa Marxove teoretske analize društvene reprodukcije jest mogućnost da se utvrdi realna akumulacija. Ovu mogućnost Marx je formulisao prije svega u svojoj shemi jednostavne društvene reprodukcije. U uvjetima proširene društvene reprodukcije, kvantitativno, tražnja za sredstvima za proizvodnju je veća za onoliko za koliko se dio viška vrijednosti izdvaja u fond akumulacije. U napisu se raspravlja o akumulaciji kao jedinom izvoru proširene reprodukcije.

Stojilković nastavlja o akumulaciji i investicijama. Pod investicijama autor razumijeva dio društvenog bruto proizvoda koji se određenom raspodjelom društvenog bruto proizvoda i nacionalnog dohotka odvaja i upotrebljava za osiguranje, prvo, zamjene fondova osnovnih sredstava i fondova stalnih obrtnih sredstava (to je osiguranje uvjeta jedinstvene reprodukcije) i, drugo, za proširenje fondova osnovnih sredstava i fondova stalnih obrtnih sredstava (to je osiguranje uvjeta proširene reprodukcije).

Prema tome, investicije su ulaganja u osnovna i obrtna sredstva. Izvori investicionih sredstava su akumulacija i amortizacija. Jedna od osnovnih funkcija investicija u privrednom životu svake zemlje jest osiguranje kontinuiteta društvene proizvodnje u istom, nepromijenjenom opsegu, osiguranje uvjeta jednostavne reprodukcije. Druga funkcija investicija za privredni razvoj jest osiguravanje uvjeta za povećanje društvene proizvodnje, osiguranje uvjeta proširene reprodukcije. Pod nezavisnim investicijama podrazumijevaju se one investicije koje su određene egzogenim faktorima, a to su faktori izvanekonomske prirode. Zavisne su investicije, po Stojilkoviću, posljedica, a nezavisne uzrok privrednog razvoja.

Marx je pokazao uvjete pod kojima bi se mogla normalno odvijati reprodukcija cjelokupnog društvenog kapitala. Pri tome Marx je pošao od stanovitih pretpostavaka (apstrakcija). Prvo, da postoje čisti kapitalistički odnosi i kapitalistička proizvodnja i da postoje samo kapitalisti i najamni radnici. Apstrahirao je postojanje sitne robne proizvodnje, seljake, zanatlije, činovnike. Drugo, da se robe realiziraju po vrijednosti. Treće, da se u toku reprodukcije vrijednost robe ne mijenja. Četvrto, da ne postoji vanjska trgovina.

Reprodukcija društvenog kapitala mora se promatrati ne samo u vrijednosnom obliku, nego i u naturalnom. Zato Marx cjelokupnu kapitalističku proizvodnju dijeli na dva velika odjeljka. U svakom odjeljku kapital se sastoji od dva sastavna dijela. Prvo, postojeći kapital koji obuhvaća vrijednost svih sredstava za proizvodnju. Drugo, promjenljivi kapital koji obuhvaća vrijednost radne snage upotrijebljene u procesu proizvodnje.

Marx je u svom Kapitalu, II. svezak, dao rješenje za potpunu realizaciju godišnjeg društvenog proizvoda, i to bez vanjske trgovine i sitnih robnih proizvođača. Osnovni uvjeti za realizaciju cijele robne mase svode se na: 1) postojanje određenih razmjera između I. i II. odjeljka društvene proizvodnje, i 2) postojanje pravilne raspodjele nacionalnog dohotka na akumulaciju i osobnu potrošnju.

Lenjin razlikuje dvije strane u razviku kapitalizma: prva je strana razvika kapitalizma, druga je strana razvika kapitalizma.

